

## **RANG-TASVIR SAN'ATI.**

### **Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi ilmiy xodimi**

**Yuldasheva Difuza**

Tasviriy san'at turi; biror qattiq yuzada rangli ashyolarda, masalan, bo'yoqlar yordamida yaratiladigan badiiy asar. Rangli. voqelikni badiiy tasvirlash va talqin qilish; tomoshabin fikri va tuyg'ulariga ta'sir etishning muhim vositasi; muhim ijtimoiy mazmun va rang-barang g'oyaviy vazifalarga ega. Rangli asarining goyaviy mazmuni uning mavzu va syujetida mujassamlashadi, syujetni rassom rangli ifoda vositalari (kompozitsiya, rasm, rang, ritm va hokazo) orqali ro'yobga chiqaradi. Parterit. asarlari asos (maxsus ishlov berilgan mato, yog'och, qog'oz, karton, shisha, metall va hokazo), rang qatlami (moybo'yoq, guash, tempera, akvarel, rangli shisha, rangli tosh va hokazo), ayrim hollarda uni saqlash uchun ustidan berilgan yupqa lok qatlamidan iborat bo'ladi. Rasimning muhim tasviriy va ta'sir vositasi — rang (kolorit). Rang orqali borliq yoki xayoliy dunyoni ko'rinarli shakllarda tasvirlaydi, makonning cheksizligini, undagi narsalarning rang-barangligini, moddiyligini hajm va fakturasini ko'rsatishi, harakat, inson ruhiyatidagi o'zgarishlar, murakkab hissiy kechinmalar, o'y-xayollarni aks ettirishi mumkin. Rangning tasviriy ifoda vositasi va ishlash uslubi ishlatiladigan rang, qurollar xususiyati, rang eritgichlari, asosi (funt)ga bog'liq (Mas, yuzasi silliq yoki g'adirbudir berilishiga qarab asar ko'rinishi turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin). Asar dastlab ijodkor tasavvuri va ongida paydo bo'lgan g'oya qoralamasi tarzida kalam yoki ko'mirqalamda biror yuza (ko'pincha qog'oz va karton)da ishlab olinadi. So'ng shunga mos asos tanlanib, unga bajariladigan ishning mohiyatiga ko'ra ishlov beriladi. Shundan so'ng tasvir o'rni belgilab rasmi ishlanadi. Rang berishda esa asta suyultirilgan rang bilan boshlab ko'p qatlamli (lessirovka) yoki kerak rangni bir qo'yishda bir katlamli (alla prima) bajarish mumkin. Rang tasvir asarlari ishlanishini shartli ikki — yassi va hajmli — fazoviy uslubga ajratish mumkin: birinchi uslubda tasvir nursoyasiz yaxlit yassi shakllarda ishlanadi, hajmlifazoviy usudda esa tasvir hajmli nursoya yordamida muhit bilan bog'liq hodda tasvirlanadi. Bunday asarlar rangga boy bo'lib, unda ranglarning barcha tuslanishlarini his etish,

tushuvchi nurning qaytgan rangini ham, qaytgan nurlarning tuslanishi va boshqa ranglar bilan boyishi (refleks)ni ko'rish mumkin. Rangli. asarlarida bu ikki uslub orasida qat'iy chegara yo'q, biri ikkinchisini to'ldiradi. Rangli asarlari o'zining ishlanish o'rni, mazmuni, bajaradigan vazifasi, ishlanish uslubi va ko'rinishiga qarab monumental (monumental sanat, monumental rangtasvir), bezak (bezak san'ati, bezash san'ati), dastgoh san'ati, dekoratsiya (teatr va kino dekoratsiyasi), miniatyura va boshqalarga bo'linadi. Tasvir mavzui va mazmun yo'nalishiga qarab bir qator janrlarga ajraladi: animalistika, tarixiy janr, maishiy janr, batal' janri, portret, manzara, natyurmort va boshqa

Rangli tasvir qadimda so'nggi paleolit (miloddan avvalgi 40— 8ming yilliklar)da paydo bo'lgan. Janubiy Fransiya (Fon de Gom, Lasko), Shimoliy Ispaniya (Altamira), O'rta Osiyo va boshqalarda Rangli asarlari saqlanib qolgan; soz tuproqli bo'yoqlar, qorakuya, pista kumir bilan ishlangan, rasmlar tekis sharpa sifat (siluet), ba'zilarida esa hajmli kilib ishlashga harakat qilinganligi seziladi, mezolit va neolit davrida bajarilgan ibtidoiy rasmlarda murakkab kompozitsiyalar, abstrakt tushunchalar paydo bo'la boshlagan. Quldorlik davrida rivojlangan texnik vositalarga boy obrazlar tizimi shakllandi. Qadimiy Sharq mamlakatlari (Misr, Hindiston, O'rta Osiyo), janubiy sharqiy Yevropa (Yunoniston, Italiya), shuningdek, Amerika qit'asi (Markaziy Amerika)da monumental Rang tasvir rivojlandi. Maqbara ibodatxona, saroy va boy zodagonlarning uylari devorlariga turli mavzu va yo'nalishda asarlar ishlandi.

Antik davrda me'morlik va haykaltaroshlik bilan uyg'unlashgan Rang tasvir diniy mazmun bilan bir qatorda, nursoya, chiziq va havo perspektivasi yuzaga keldi, maishiy va tarixiy lavhalar, manzara, portret, natyurmortlar yaratildi. Miloddan avvalgi 5-asrda Yunonistonda mum rassomligi (enkaustika)dagi dastgoh rassomligi haqida fayyum portretlari tasavvur beradi. O'rta asrlarda Sharq mamlakatlarida monumental Rang tasvir san'ati o'zining haqiqiy gullash davrini boshidan kechirdi. Hindiston (Ajanta), O'rta Osiyo (Tuproqqal'a, Varaxsha, Afrosiyob, Bolaliktepa) va boshqalarda nozik bo'yoqlar, nafis bezak ritmi, hayotiy kuzatishlarning yorqinligi xos bo'lgan miniatyura san'ati rivojlandi, Xitoy, Yaponiya, Koreyada shoyi va qog'ozga tush, akvarel va guash bo'yog'ida rasm ishlash sohasida yuqori cho'qqilarga erishidi. Uyg'onish davrida Rang tasvir asarining yangi qirralari yuzaga keldi, ilmiy asosga tayangan realistik san'at kamol topdi va jahon

san'ati rivojida muhim o'rinni egalladi: ifoda tizimi hamda uning ilmiy asosi yaratildi. Perspektiva, optika, plastik anatomiya borasida yutuqlarga erishildi, monumental Rang tasvir sanati yuksak cho'qqisiga ko'tarildi, g'oyaviy boyidi, dastgoh Rang tasvir ijtimoiy hayotga keng ko'lamda kirib bordi. Texnikada suv bo'yoq o'rnini moybo'yoq egallay boshladi, lessirovka, valyor uslubiga qiziqish ortdi, lok—moybo'yoq texnikasi murakkablashdi, ko'p qatlamli Rang tasvir rivojlandi. Faktura masalalarida ham izlanishlar olib borildi, oq qoplamli (grunt) asosga silliq rangli qoplama asosga quyuq rang surtmalari (pastoz uslubi) bilan ishlashga e'tibor ortdi. 17—18-asrlarda Yevropa (Fransiya, Italiya, Ispaniya, Flandriya, Gollandiya, Buyuk Britaniya, Rossiya va boshqalar)da milliy Rang tasvir maktablari shakllandi, hayotni haqqoniy inqilobiy taraqqiyotda aks ettirish, inson ruhiy olamidagi nozik o'zgarishlarni, inson va jamiyat muammolarini ishonarli talqin etish muhim o'rinni egalladi. Rang tasvir janrlari kengaydi, monumental Rang tasvir bilan dastgoh san'ati keng rivoj topdi, uslubiy yo'nalishlari ko'paydi, tonal Rang tasvir yanada mukammallashdi. Akvarelga qiziqish ortdi. Yevropa san'ati (ayniqsa, dastgoh Rang tasvir)ning jahon xalqlari, jumladan, Sharq mamlakatlari san'atiga ta'siri sezilarli bo'ldi. 19-asrda Rang tasvir dunyoqarash bilan bog'liq dolzarb masalalarni hal etishga harakat qilib ijtimoiy hayotda muhim urinni egalladi, ijtimoiy hayotdagi mavjud illatlar o'tkir tanqid ostiga olindi, 19-asr mobaynida akademizmga asoslangan xayotdan uzoq, ideallashtirilgan obraz va qahramonlarni targ'ib qiluvchi asarlar maqtaldi, naturalizm an'analari shakllandi. Quruq, hayotdan uzoq so'nggi klassitsizm va salon akademizmiga qarshi kurashda davrning murakkab, fojiali voqealariga bag'ishlangan shijoatli, ta'sirchan, nursoya nisbatlari keskin olingan, to'yingan, rangdor koloritli romantizm uslubi paydo bo'lib rivojlandi (Fransiyada — P.Jeriko, E.Delakrua; Germaniyada — F.O.Runge, K.D.Fridrix, Rossiyada O.A.Kiprenskiy, K.P.Bryullov va boshqalar), hayotni o'ziga o'xshatib ishlash uslubiga asoslangan realistik Rang tasvir bu davrda yanada chuqurlashdi. Endilikda tasvirni na faqat haqqoniy bo'lishiga, balki hayotni kuzatish asosida paydo bo'lgan kechinma va taassurotlarni, xayol va o'ylarni ham ifodalashga harakat kuchaydi. Borliqning o'zidan kartina yaratish, nur, havo, kenglik ranglar tuslanishi va birbirining rangiga ta'sir etish xususiyatlarini ham ishonarli ranglarda tasvirlashga intilish kengayib bordi (Angliyada — J.Konstebl, Fransiyada — K.Koro, O. Domye, Rossiyada —

A.G.Venetsianov va boshqalar). Yevropada inqilob va milliy ozodlik harakati kuchaygan davrda demokratik realizm rivojlandi, xalqhayoti, ularning kurashlari ko'rsatildi, milliy tarix va zamonaning muhim voqealarini aks ettiruvchi kompozitsiyalar, jamiyatning jasur va ilg'or kishilarining siymolari yaratildi. Rus inqilobiy demokratik estetikasi bilan bog'liq ijtimoiy tankdsiy realizm rivojlandi. Peredvijniklar va ularga yaqin ijodkorlar (V. Perov, I.Kramskoy, I. Repin, V.Surikov va boshqalar) shu jarayonda faol o'rinni egalladilar. 19-asr 70-yillaridan rassomlar palitrasi toza spektr ranglari bilan boyidi; rassomlar ochiq havoda racm ishlashni odat qila boshladilar. Bu borada impressionist rassomlar (K.Mone, K.Pissaro, A.Sisley va boshqalar) alohida o'rinni egalladilar. Ular Rang tasvir yuzasini tashkil etishda o'ziga xos yo'l tutib an'anaviy silliq fakturadan va shakllarning tugal chiziqli yechimidan voz kechish, ishlash uslubini yangilanishiga, toza spektr ranglarning erkin surtmalaridan foydalanib asar yaratishga erishdilar. Bu harakat keyinroq haykaltaroshlik, grafika, me'morlik, musiqa, adabiyot va boshqa san'at turlariga nisbatan ham qo'llanila boshlandiasrda moybo'yoq Rang tasvir yetakchi o'rinni egalladi, bunga uning texnikasi, shu davrda sanoatda ishlab chiqarilayotgan yangi bo'yoqlarning keng ko'lamda hayotga kirib kelishi bilan bog'liq edi. 19-asr Rang tasvir va moybo'yoq bilan asar yaratish usuli inqirozga tusha boshladi. 19-asr oxiri — 20-asr boshlarida shu san'atni qayta tiklash harakati boshlandi, uning yangi qirralari ochila boshlandi, san'atning bezak tomoniga e'tibor ortdi; me'morlik, tasviriy va amaliy san'atlar uyg'unligida yagona majmua yaratish ishtiyoqi shu davrda paydo bo'lgan modern uslubida namoyon bo'ldi. Bu davrda avangard yo'nalishi realistik Rang tasvirga kuchli raqobatda bo'ldi.

Sharq va G'arb to'qnashuvi natijasida 20-asr Rang tasvirda shakllandi, realistik san'atga raqobatda avangard san'ati rivojlanib bormoqda. Bu yo'nalish tarafdorlari ijodkor subyektiv kechinmalari, his tuyg'ularini hayotiy, borliq shakllarida tasvirlashdan ko'ra o'zlarining xayollaridagi shakl va ko'rinishlar, harakatlari natijasida paydo bo'lgan shakl va chiziqdarni tasvirlashni ma'qul ko'radilar.

O'zbekistonda Rang tasvir san'ati qadimdan mavjud bo'lgan. Uning ilk namunalari ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi (qarang Ibtidoiy san'at, Zarautsoy rasmlari). Miloddan avvalgi 1ming yillikning oxiri va milodiy 1ming yillik boshlarida Rang tasvir o'zining gullagan davrini boshidan kechirgan (Afrosiyob, Varaxsha, Bolaliktepa,

Tuproqqal'a va boshqalardagi devoriy rasmlar). Bu davrlar Rang tasvir yassi bezak yo'nalishida mahalliy (lokal) ranglarda bajarilgan. Amir Temur va Temuriylar davrida monumental Rang tasvir (devoriy rassomlik, mozaika) bilan birga miniatyura san'ati rivojlangan. Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahqib, Muhammad Murod Samarqandiy va boshqalarning asarlari dunyoga keldi. 19-asr o'rtalaridan boshlab Turkistonda dastgoh san'ati shakllana boshladi va 20-asrda o'zbek milliy Rang tasvir maktabi yaratildi. Rang tasvirning hamma tur va janrlarida asarlar yaratildi, miniatyura, vitraj san'ati qayta tiklandi. Bugungi kunda o'zbek Rang tasvir san'ati janr hamjamiyati bilan bir qatorda rivojlanmoqda, uning g'oyaviy plastik rivoji ustida rassomlar izlanmoqda, mehnat qilmoqda.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

- R.X., Izobrazitelnoye iskusstvo Uzbekistana, T., 1972; Iskustvo Sovetskogo Uzbekistana, M., 1976
- O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
- Ushbu maqolada O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma'lumotlaridan foydalanilgan.